

Stanisława Czarnecka

Proces transformacji w rodzinie wiejskiej a sytuacja dzieci i młodzieży

Przemiany w rodzinie wiejskiej

Rodzina stanowi nieprzemijającą wartość dla człowieka. Najskuteczniej uczy budowania więzi emocjonalno-społecznych. Nikt z nas nie powinien sam przeżywać swojego życia. Członkowie rodziny żyją w specyficznym, stworzonym przez siebie świecie. Człowiek żyjący poza nim pozbawiony jest wielu wartości, które stanowią sens życia. Rodzina jest podstawową grupą społeczną, a środowisko rodzinne jest terenem różnorodnych oddziaływań wpływających na rozwój umysłowy i społeczny dziecka.

Powszechnie przyjmuje się, iż braku rodziny nie jest w stanie ani zastąpić, ani zrekompenzować żadne inne środowisko wychowawcze. Uwarunkowania właściwego funkcjonowania rodziny mają charakter kompleksowy. Dla prawidłowego rozwoju osobowości dziecka występowanie jednych czynników jest absolutnie niezbędne, inne wpływają pozytywnie lub negatywnie, stwarzając korzystne lub niekorzystne sytuacje życiowe. Złożony układ czynników życia rodzinnego tworzy określony model rodziny. Szczególną specyfiką charakteryzuje się model rodziny wiejskiej.

Biorąc pod uwagę proces transformacji w zakresie: funkcji, ról rodzinnych, struktury, systemu wartości, wzorów kulturowych, więzi społecznych można przewidywać dalsze kierunki przeobrażeń środowiska rodziny wiejskiej.

Dla analiz tego zjawiska przydatne staje się pojęcie „modelu” rodziny. Według Z. Skornego¹, model to swoisty wzór zjawisk zachodzących w określonej dziedzinie obiektywnej rzeczywistości. Model - kopiuje, imituje oryginał, zawiera schematyczny obraz odtworzonego odcinka rzeczywistości. Jest uproszczeniem oryginału, uwzględnia tylko najbardziej istotne właściwości zjawiska”.

¹ Z. Skorny, Modele zachowania i ich praktyczne zastosowanie. „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 1962, nr 10.

Konstruowanie modelu rodziny pozwala na wydobywanie jej pierwszoplanowych cech, takich jak: wielkość, struktura, wykształcenie i praca zawodowa rodziców, źródło utrzymania, system wartości, normy, wzory kulturowe, postawy rodzicielskie, układ stosunków wewnątrzrodzinnych, funkcjonalność.

Środowisko tradycyjnej rodziny wiejskiej charakteryzuje się swoistymi i odmiennymi od rodzin miejskich, cechami strukturalnymi i funkcjonalnymi.²

W okresie międzywojennym „... wieś stanowiła społeczność lokalną zupełną (...) zamkniętą w sobie, obejmującą wszystkie prawie funkcje życia zbiorowego swych członków, przeciwstawiała się społecznościom podobnym, wsiom innym, a także grupom i organizacjom istniejącym poza nią lub ponad nią ...”³. H. Radlińska⁴ dokonując charakterystyki cech kultury wsi określiła czynniki różnicujące wieś i jej społeczność. Były nimi:

- czynniki geograficzne,
- wpływy polityczne okresu rozbiorowego, a zwłaszcza sposób przeprowadzania uwłaszczeń (pańszczyzna lub wczesne oczynszowanie),
- przeszłość ustroju agrarnego,
- przynależność do pana lub kościoła czy korony,
- odległość przestrzenna od miasta,
- warunki życia ludzkiego i rodzaj twórczości,
- układ stosunków społecznych pomiędzy klasami i warstwami społecznymi: szlachta, inteligencja, chłopstwo, robotnicy najemni (wyrobnicy), służba folwarczna, kler, rzemieślnicy i inne,
- stan posiadania ziemi i stosunek chłopstwa do pracy rolniczej (własne gospodarstwo bądź praca na „pańskim”).

Obraz wsi i ludu wiejskiego był zróżnicowany. Ocena i jej wyniki zaś zdeterminowane przez przynależność do określonej sfery społecznej. Najczęściej warstwę chłopską traktowano z pewną dozą pogardy, a młodzież maturalna uważała, iż lud polski, to ... najniższa, nieoświecona i niezorganizowana warstwa narodu ...⁵. Życie wsi i rodziny chłopskiej wyznaczała praca rolnicza, wykonywana w obcowaniu i w walce z przyrodą. Przeludnienie i trudne warunki życia na wsi zmusiły dzieci wyrobników i służby folwarcznej do przesiedleń i emigracji za chlebem. Do wsi najczęściej nie wracały także dzieci, które zdobyły wykształcenie w mieście. Rolnik, jak pisze H. Radlińska, bardziej dba o urodzaj płodów rolnych, a urodzaj na dzieci nie wywołuje poczucia odpowiedzialności za ich rozwój ...⁶.

² B. Gałęski, Socjologiczna problematyka rodziny chłopskiej. „Rocznik Socjologii Wsi” 1965, t. 2, s. 11-14.

³ S. Czarnowski, Podłoże ruchu chłopskiego, [w:] Dzieła, t. II, Warszawa 1956, s. 173.

⁴ H. Radlińska, Oświata i kultura wsi polskiej. Wybór pism. Oprac. H. Brodowska i L. Wojtczak, Warszawa 1979, s. 209-218.

⁵ Tamże, s. 211.

⁶ Tamże, s. 216.

Środowisko lokalne wsi, któremu przypisuje się sens terytorialny, demograficzny, instytucjonalny, kulturalny i regulacyjny, zaspokajało ograniczone potrzeby jednostki oraz stanowiło główny teren realizacji jej aspiracji życiowych. Zakres środowiska pokrywał się w większości z zakresem świata przestrzennego, edukacyjnego i społeczno-kulturowego.

J. Chałasiński⁷ badając losy młodego pokolenia wsi międzywojennej pisał, iż „... świat, jaki dziecko widziało przez małą szybę chaty, był zamknięty, skończony i określony raz na zawsze ...” a pastwisko - zdaniem autora - pełniło istotną rolę w wychowaniu dzieci i młodzieży.⁸ Swoisty typ edukacji (wystarczający na całe życie) dziecka wiejskiego oznaczał wrastanie w kulturę otoczenia przystosowując wychowanka do przypisanej roli społecznej (tzw. „socjalizacja wiejska”⁹).

Zdecydowanie ten typ edukacji potępiła H. Radlińska ... „swoistość szkoły wiejskiej ma na celu zatrzymanie rolników na wsi. Brzmiały w tym echa z czasów przypisania do roli ...”¹⁰. Zdaniem autorki, która wiele uwagi poświęciła wychowaniu dziecka wiejskiego i wyzwoleniu warstwy chłopskiej z nizin ubóstwa edukacyjnego i społeczno-kulturalnego, nie do zaakceptowania był ówczesny pogląd, iż gospodarstwo chłopskie określa, wyznacza sposób organizacji życia na wsi.

Kreśląc wizję polskiej wsi wysokoprodukcyjnej, oświeconej, kulturalnej, wsi dążącej do przemian ustrojowych, w rolnictwie, strukturze społecznej, modelu kształcenia młodego pokolenia, w sposobie życia rodziny wiejskiej, H. Radlińska była przekonana, iż zmiany te mogą być udziałem jednostek najzdolniejszych i te powinny zostać na wsi.

Szczególną rolę w realizacji dążeń warstwy chłopskiej przypisywała szkole, która winna ukazać możliwości awansu społecznego w środowisku wiejskim¹¹ (...) a „... naród winien wziąć odpowiedzialność za najpełniejsze wykształcenie dzieci zdolnych z ubogich rodzin (...) niech żadne dziecko nie opuszcza szkoły z powodu braku - butów”¹². Nie akceptując podziału szkoły na „pańską” i „dla ludu” postulowała uchwalenie ustawy sejmowej, zapewniającej dziecku wiejskiemu wykształcenie na poziomie 7-letniej szkoły podstawowej.

W trosce o oświatę dla ludu polskiego H. Radlińska utrzymywała, iż w odrodzonej Polsce „... lud musi sięgnąć po prawo do kultury (...) a syn czy córka

⁷ J. Chałasiński, *Młode pokolenie chłopów*, Warszawa 1938, t. I, s. 18.

⁸ Tamże, s. 213.

⁹ W. Winclawski, *Typowe środowisko współczesnej Polski*, Warszawa 1976, s. 59.

¹⁰ H. Radlińska, *Oświata i kultura ...*, op. cit., s. 140.

¹¹ Tamże, s. 138.

¹² Tamże, s. 170.

wyrobnika nie potrzebują się kłaniać do kolan jakiemuś dobrodziejowi za wpis szkolny (...) chcemy obalić przesąd, że rolnik musi być ciemny, robotnik - ma szukać rozrywki w szynku, a „inteligent” czy „pan”¹³ mieć prawo do wszystkich zdobyczy kultury ...”.

Działalnością oświatową winni być objęci, poza dziećmi i młodzieżą, także ich rodzice i cała dorosła społeczność wsi bez względu na urodzenie i majątek. W założeniu ruchu ludowego była m.in. walka z analfabetyzmem, doskonaleniem wiedzy rolniczej, higieny i świadomości pedagogicznej rodziców. Hasła „wszystko, co Polak przemyślał - zanieśmy pod chłopską strzechę”¹⁴, miały służyć Uniwersytety Ludowe, Domy Ludowe, biblioteki, czytelnie, teatry i chóry.

Szczególną rolę w życiu rodziny wiejskiej miała do spełnienia kobieta - wieśniaczka. Jej zadaniem było uświadomienie sobie i dziecku, iż szkoła i kształcenie otwierają szeroką drogę ku lepszemu światu, „a dzieci będące w niewoli u bydła - nie mogą spełniać obowiązku szkolnego”¹⁵.

Odpowiedzialność matki w rodzinie wiejskiej sprowadzono do następujących obowiązków:

- wyprowadzenie dzieci z opłotków zagrody i wsi do szkoły i w szerszy świat,
- upominanie się o prawa własnych dzieci do nauki,
- zaspokojenie potrzeb dzieci kultury, opieki,
- tworzenie klimatu „rodzinnego gniazda”, aby dzieci chciały wracać po skończeniu edukacji,
- wyzwolenie sił twórczych u dzieci,
- oczyszczenie rodziny i wsi z ciemnoty i nędzy,
- usamodzielnianie dzieci poprzez przydzielenie samodzielnej odpowiedzialności za część gospodarstwa rolnego bądź podział rodzinnego gospodarstwa,
- pielęgnowanie dawnych obyczajów, kultury wiejskiej i łączenie ich z nowymi osiągnięciami nauki i doświadczeniem ludzkim,
- wychowywanie dzieci, aby były - zdrowe, czyste, radosne, swobodne, kochane,
- troska nie tylko o rozwój fizyczny (ciała) ale i rozwój duszy dziecka,
- zachowanie i postawy matki miały być wzorem dla dzieci i pozostałych członków rodziny¹⁶.

¹³ Tamże, s. 169.

¹⁴ Tamże, s. 168.

¹⁵ Tamże, s. 327.

¹⁶ Tamże, s. 321-331.

W oparciu o analizę literatury przedmiotu można określić cechy modelowe tradycyjnej rodziny wiejskiej¹⁷:

- siła związku rodzinnego, solidarność grupy rodzinnej, zróżnicowanej pod względem wieku: dziadkowie - rodzice, wnuki, prawnuki, krewni,
- twórcza siła tradycji,
- uznawanie norm opinii zbiorowej,
- życie rodziny oparte na sąsiedztwie i wspólnocie gromadzkiej,
- kultura rolnicza oparta na współdziałaniu i solidaryzmie chłopskiej wspólnoty,
- endogamiczny dobór małżeństw - w obrębie tej samej grupy społecznej (decydowały o tym głównie względy ekonomiczne),
- wyraźny podział ról w rodzinie: rola mężczyzny - męża, ojca - gospodarza (głowy rodziny),
- rola kobiety - żony, matki, podporządkowanej ojcu - mężowi,
- rola dziecka w zależności od płci, poddanie władzy ojcowskiej,
- samowystarczalność rodziny,
- „twardość”, a nawet skąpstwo w wydawaniu gotówki na zaspokojenie potrzeb, ograniczenie spożycia i lekceważenie potrzeb w zakresie żywienia, ubrania, kształcenia, rozrywki,
- podporządkowanie sił ludzkich potrzebom produkcji,
- trwałość kontaktów z dalszą rodziną i społecznością lokalną,
- tradycjonalizm w świadomości rodziców, wzorcach kulturowych w pracy i wychowaniu dzieci (surowość, dystans, przemoc),
- stałość miejsca zamieszkania i pracy sprzyjała tworzeniu tradycyjnej społeczności lokalnej,
- podporządkowanie normom moralnym, religijnym, kulturowym, obyczajowym.

Powyższe cechy modelu rodziny wiejskiej określały jej działalność wychowawczą, polegającą na:

1. ścisłej kontroli zachowania się dzieci,
2. wyposażeń dzieci w wiedzę niezbędną do życia na wsi,
3. wpajaniu obowiązujących w danym środowisku norm i wartości,
4. wprowadzaniu potomstwa w określone grupy społeczne¹⁸.

Model rodziny istniejącej w świadomości rodziców, był przekazywany dzieciom ustnie, przez własny przykład lub innych dorosłych członków rodziny,

¹⁷ S. Kawula, Rodzina wiejska a wychowanie. Szczegółowe Studium Porównawcze, Toruń 1973, s. 9; H. Radlińska, Oświata i kultura ..., op. cit.; S. Czarnowski, Podłoże ruchu chłopskiego ..., op. cit.; Pedagogika społeczna. Pod red. T. Pilcha i I. Lepalczyk, Warszawa 1993; R. Wroczyński, Pedagogika społeczna, Warszawa 1979; W. Winclawski, Przemiany środowiska wychowawczego wsi w rejonie uprzemysłowionym, Warszawa 1973.

¹⁸ W. Winclawski, Przemiany środowiska wychowawczego wsi peryferyjnej, Ossolineum 1977.

poprzez reguły obyczajowe, obowiązujące w społeczności lokalnej¹⁹. W kształtowaniu, według tak uformowanego modelu, świadomości dzieci i młodzieży uwzględniano przede wszystkim potrzeby rodziny i społeczności wiejskiej. Ówczesna sytuacja dziecka wiejskiego była podporządkowana tym celom. Nie miało ono wystarczających warunków do pełnego rozwoju osobowości, a podstawową formę edukacji stanowiła praca przygotowująca do pełnienia roli gospodarza, gospodyni - (matki). Doświadczenie życiowe rodziców stanowiło dla dzieci istotne, jeżeli nie podstawowe źródło wiedzy.

Sytuacja dziecka w tradycyjnej rodzinie wiejskiej była niezmiernie trudna. Można ją określić następująco:

1. Dziecko przygotowywane było do wykonywania zawodu rolnika.
2. Rodzice wymagali bezwzględnego posłuszeństwa, karności i szacunku - stosowali rygor w wychowaniu, nawet dorosłe dzieci winne były pokorę i posłuszeństwo rodzicom.
3. Ahigieniczne warunki życia (wyposażenie mieszkania, żywienie, dbałość o zdrowie).
4. Rozwój fizyczny i dojrzewanie były opóźnione.
5. Ograniczenie możliwości kształcenia:
 - tylko niewielki procent dzieci wiejskich kończyło szkołę podstawową,
 - przyspieszony wiek społeczny,
 - analfabetyzm,
 - zahamowany rozwój fizyczny i duchowy a także ograniczenie rozwoju zainteresowań i uzdolnień,
 - przeciążenie pracą fizyczną dzieci (we własnym gospodarstwie i na służbie u ludzi),
 - ubogi zasób bodźców rozwojowych, ograniczony czas wolny, brak tradycji organizowania zajęć dla dzieci, zakupu książek i zabawek,
 - brak elementarnej wiedzy z różnych dziedzin.
6. Wielodzietność w rodzinie - dzieci traktowano jako potencjalną siłę roboczą.
7. Oschłość i powściągliwość w okazywaniu uczuć rodzicielskich, szczególnie przez ojca.
8. Samowystarczalny charakter gospodarstwa rolnego i domowego wpływał na kształtowanie u dzieci i młodzieży tylko wiedzy praktycznej.
9. Ograniczenie aktywności, myśli, umiejętności młodych ludzi od woli starszych. Młodzież podejmowała próby wyzwolenia spod ucisku domu, było to tzw. „przekroczenie zazdrosnego progu chaty”. Emigracja oznaczała w wielu przypadkach awans, ale i wydziedziczenie.

¹⁹ B. Gałęski, Socjologiczna problematyka ..., op. cit., s. 10-13.

10. W tradycyjnym modelu wychowania dziecko kształtowało takie cechy charakteru, jak: pracowitość, posłuszeństwo, szacunek dla starszych, miłość do ziemi, pokorę wobec religii, ludzi i surowej przyrody.

Tradycyjny model rodziny wiejskiej z biegiem lat uległ zachwianiu. Reformy rolne zrywały więź tradycyjną, wpływ cywilizacji wielkomiejskiej uwidocznił się w przejmowaniu nowych wzorów kulturowych, a w konsekwencji - obumierania tradycji²⁰. Społeczność wiejska przejawiała otwartość na wszelkie zmiany. Dostęp do kształcenia na wszystkich szczeblach nauki (mimo niesprawiedliwej dla dziecka wiejskiego selekcji szkolnej), zatrudnienie poza rolnictwem były główną podstawą zmian w strukturze rodziny i jej funkcjach i systemie wartości. Tradycyjny typ rodziny patriarchalnej, w której ojciec był jedynym żywicielem i autorytetem, stopniowo zastępowany jest przez typ rodziny demokratycznej. Zmiany dokonały się także w świadomości rodziców i wszystkich mieszkańców wsi, a dotyczą głównie cech modelu rodziny, modelu życia w środowisku, zarówno całej wspólnoty rodzinnej jak i jej członków. Występują jednak pozostałości dawnej kultury wiejskiej. Współcześnie daje się zauważyć, iż rodziny chłopskie nie stanowią wyłącznie ogółu rodzin wiejskich, a tym samym związek wielu rodzin z gospodarstwem i ze zbiorowością lokalną wsi rozluźnia się, gdyż praca w gospodarstwie nie stanowi jedynego źródła utrzymania. Jest to wyraźny wskaźnik deklasacji i rozwarstwienia chłopskiej klasy. Postępujące procesy uprzemysłowienia, dezintegracji środowiska rodziny wiejskiej, w zasadniczy sposób przekształcają obraz życia na wsi. Tradycyjny podział na wieś i miasto zaczyna zanikać, choć różnice w dalszym ciągu są istotne. Współczesna rodzina wiejska staje się środowiskiem nowych jakości, aczkolwiek zdołała zachować wiele elementów tradycji²¹. W jednakowym stopniu, zarówno rodziny wiejskie jak i miejskie, wchodzą w trudny proces przemian ustrojowych i gospodarczych. W coraz większym stopniu mieszkańcy wsi uświadamiają sobie, iż mit awansu społecznego poprzez opuszczenie rodziny chłopskiej i migrację do miasta był złudzeniem, iluzją. Szkoła wiejska nie zapewnia swoim uczniom równego startu szkolnego, a tym samym startu w dorosłe życie.

Niezmiernie istotne winno być dla społeczności wiejskiej, iż „pełny rozwój osobowości, wysoki poziom życia, uczestnictwa kulturowego i społecznego jest możliwy także na wsi oraz w obrębie społeczności rodziny chłopskiej”²².

²⁰ H. Radlińska, *Oświata i kultura ...*, op. cit., s. 216.

²¹ Por.: A. Kwak, *Rodzina jako środowisko wychowawcze*, [w:] *Pedagogika społeczna*, pod red. T. Pilcha i I. Lepalczyk ..., op. cit., s. 121-142, a także: T. Pilch, *Środowisko lokalne - struktura, funkcje, przemiany*, [w:] *Pedagogika społeczna ...*, op. cit., s. 145-164; S. Czarnecka, *Czas wolny dziecka w młodszym wieku szkolnym w rodzinie wiejskiej*, [w:] *Szkoła wiejska - dziecko wiejskie. Realia i perspektywy*, pod red. S. Czarneckiej i Z. Jakubowskiego, Częstochowa 1994, s. 21-34, a także: *Rodzice o przyszłości edukacyjnej swoich dzieci*, pod red. M. Szymańskiego, Warszawa 1994, s. 63-74.

²² Z. Kwieciński, *Socjopatologia edukacji*, Toruń 1992, s. 75.

Badania socjologów wsi wykazują, iż we współczesnej rodzinie wiejskiej tworzą się nowe warunki wychowawcze. Szczególnie uwidaczniają się zmiany w organizacji życia rodzinnego i w nowym układzie stosunków pomiędzy rodzicami a dziećmi. Zmiany te można ująć następująco:

- widoczne jest zachwianie dawnego porządku w działalności rodziny, przejawiające się w tym, że w rodzinach, gdzie oprócz posiadania gospodarstwa rolnego, ojciec lub matka, pracują w zakładzie produkcyjnym, więź pracy nie występuje łącznie z rodzinną więzią pokrewieństwa i nie wzmacnia jej. Rodzina traci cechy dawnej załogi produkcyjnej²³,
- w podejmowaniu ważnych dla gospodarstwa decyzji rodzice wysłuchują głosu doradczego starszych dzieci,
- następują zmiany w podziale czynności gospodarczych między mężczyzną a kobietą (oparty na partnerstwie),
- upada autorytet rodziców w opinii dzieci, które mogą coraz szybciej uniezależniać się i usamodzielniać,
- coraz częściej rodzice traktują naukę szkolną dzieci jako ważny obowiązek i coraz więcej z nich pragnie posyłać je na dalszą naukę²⁴,
- rodzice w większym stopniu troszczą się o wychowanie i pielęgnację dzieci we wczesnym dzieciństwie. Fakty te wskazują na przemiany zachodzące w stosunku uczuciowym rodziców do dziecka, postawach rodzicielskich i metodach wychowania. Dziecko staje się wartością autonomiczną, a nie jak w tradycyjnej rodzinie chłopskiej, gdzie było cenione ze względów ekonomicznych,
- daje się zaobserwować zmniejszenie dystansu w relacji rodzice - dzieci. Zanika forma zwracania się przez „wy” do rodziców,
- rodzina nie stanowi tak jak dawniej, dla młodego osobnika, środowiska wprowadzającego w życie społeczne²⁵,
- maleje rola dawnych mechanizmów zabezpieczających rodzinę, opartych przede wszystkim na własności i normowanym przekazywaniu jej potomstwu²⁶,
- następuje przeżytek dawnych form gospodarowania (modernizacja, nowe technologie),
- nastąpiły zmiany w strukturze rodziny: obniżenie wskaźnika dzietności,

²³ J. Turowski, Przemiany wsi pod wpływem zakładu przemysłowego. Studium rozwoju Milejowa, Warszawa 1964, s. 98-99.

²⁴ D. Markowska, Kierunki przeobrażeń współczesnej rodziny wiejskiej, „Rocznik Socjologii Wsi” 1965, t. 2, s. 70, a także: Rodzice o przyszłości edukacyjnej ..., op. cit., s. 68-74.

²⁵ A. Kamiński, We współczesnej rodzinie wiejskiej, „Nowa Szkoła” 1979, nr 5, s. 11-16.

²⁶ Tamże oraz: Funkcje pedagogiki społecznej, Warszawa 1975, s. 98-112.

rodzin trójpokoleniowych, coraz częściej występuje zjawisko prawnego uregulowania rozpadu małżeństwa,

- zwiększa się liczba ludzi w podeszłym wieku,
- zanika więź z dalszymi krewnymi.

Większość rodzin przeżywa aktualnie różnego rodzaju niepokoje, związane z zachowaniem się dzieci i młodzieży przeżywającej napięcia między wartościami a rzeczywistością. Sądzić można, iż poczucie niekompetencji wychowawczej wynika z niskiego poziomu wykształcenia, a także poziomu kultury pedagogicznej rodziców. Z powodu braku instytucji wspomagających, rodzina wiejska pozostaje ze swymi problemami zdana głównie na siebie.

Szansą na wspieranie rodziny w wychowaniu dzieci może być proces szeroko pojętej transformacji w szkole wiejskiej. Zachodzi pytanie, czy obecna szkoła wiejska, jej nauczyciele, samorząd lokalny podejmą to wyzwanie? Wydaje się, że chłopska klasa społeczna podejmie walkę o prawo swych dzieci do pełnego rozwoju.

Czynniki środowiska lokalnego wsi w świetle przeprowadzonych badań

Celem przeprowadzonych badań (wrzesień 1993 - marzec 1994) było ustalenie poziomu przemian w rodzinie funkcjonującej w środowisku wiejskim, a następnie określenie czynników determinujących sytuację rodzinną i szkolną dzieci i młodzieży. Wyniki badań pozwoliły udzielić odpowiedzi na pytania:

1. Jaki jest obraz współczesnej rodziny wiejskiej?
2. W jakim stopniu środowisko lokalne wsi i szkoła wspomaga rodzinę w pełnieniu funkcji?
3. Jakie utrudnienia - bariery rozwojowe napotyka dziecko wiejskie w rodzinie, wspólnocie wioskowej (gminnej) i w szkole?

Tabela 1. Wielkość szkół i liczba uczniów

Liczebność uczniów w szkole	Liczba szkół	Ogółem	Dziewczęta	Chłopcy
400 - 500	2	926	478	448
250 - 350	3	868	410	458
200 - 250	3	660	321	339
150 - 200	5	897	464	433
100 - 150	11	1408	697	711
50 - 100	6	398	206	192
poniżej 50	2	59	34	25
Ogółem	32	5216	2610	2606

Źródło: Badania własne

Badania przeprowadzone w 32 szkołach podstawowych na wsi, z tego: 21 w województwie częstochowskim, po 4 w katowickim i piotrkowskim oraz 3 w kieleckim. Ogółem uczyło się w nich 5216 uczniów, w tym 2610 dziewcząt i 2606 chłopców. Są to szkoły o zróżnicowanym poziomie zorganizowania: Zbiorcze Gminne - 6, filie - 26. W tej ostatniej grupie były szkoły pełne - oddziały od I-VIII i niepełne: klasy I-IV oraz I-III. Nauczanie w klasach łączonych odbywa się w 6-ciu szkołach.

Siedzibą szkoły są wsie o zróżnicowanym charakterze. Czynniki różnicujące to:

- siedziba władz gminnych,
- liczba mieszkańców,
- rodzaj pracy ludności (rolnictwo, przemysł, administracja, usługi i inne),
- odległość od stolicy województwa,
- sieć placówek kulturalno-usługowych dla ludności,
- typ rodzin.

W badaniach zidentyfikowano następujące typy wsi:

- wieś podmiejska - 5
- wieś peryferyjna, typowo rolnicza - 18
- wieś zurbanizowana - 9
- wieś będąca siedzibą władz gminnych - 9

Liczba mieszkańców badanych wsi przedstawia się następująco:

- od 100 do 500 - 9
- od 600 do 900 - 4
- od 1.000 do 1.600 - 7
- od 1.700 do 2.500 - 5
- od 2.600 do 3.000 - 6
- powyżej 3.000 - 1

Odległość wsi i szkoły od stolicy województwa ułatwia bądź w znacznym stopniu ogranicza funkcjonowanie rodziny wiejskiej. Odległość wsi od miasta - centrum województwa: 10-15 km - 3, 18-24 km - 3, 27-35 km - 3, 36-40 km - 5, 45-50 km - 11, 51-55 km - 1, 56-70 km - 4, 80 km - 2.

Z zestawienia wynika, iż tylko w 6-ciu wsiach odległość od centrum wynosi od 10 do 24 km i w 8-miu od 27 do 40 km. Zdecydowana większość (18) badanych wsi oddalonych jest od miasta wojewódzkiego od 45 do 80 km. Bariera przestrzenna, komunikacyjna w przypadku tej grupy rodzin stanowi istotne utrudnienie w realizacji funkcji opiekuńczych (np. w zakresie zdrowia) i wychowawczych (kontakt z kulturą).

We wsiach gminnych zlokalizowane są instytucje bankowe, służby zdrowia, prawne, kultury, organizacji społecznych, usługowo-handlowe, sportowo-turystyczne, telekomunikacji, zakłady pracy. Połączenie komunikacyjne z miastem zdecydowanie bardziej korzystne dla mieszkańców niż w pozostałych wsiach.

Sytuacja w badanych wsiach jest mniej lub bardziej korzystna dla jej mieszkańców. Wyniki badań pozwoliły ustalić liczbę instytucji i zakładów pracy, organizacji społecznych świadczących usługi:

urząd gminy, bank, policja	- 9 wsi
nadleśnictwo	- 10
przedszkole	- 18
biblioteka wiejska	- 21
Dom Kultury	- 8
Ośrodek Zdrowia	- 15
apteka	- 7
poczta	- 16

tylko dwie wsie nie mają łączności telefonicznej.

Organizacje społeczne i instytucje rekreacji:

straż pożarna	- 27
Koło Gospodyń Wiejskich	- 22
Kółko Rolnicze	- 10
Rolnicza Spółdzielnia Produkcyjna	- 7
Ludowy Zespół Sportowy	- 8
młodzieżowy zespół muzyczny	- 7
kościół lub kaplica	- 21
Kluby młodzieżowe	- 6
kawiarnie, restauracje, bary	- 19
wypożyczalnia kaset	- 7
kiosk „Ruchu”	- 14
księgarnia	- 3
kino	- 5
zakłady przemysłowe	- 14
zakłady prywatne	- 25
hurtownie	- 10
sieć sklepów o różnej branży	- 32

W badaniach próbowano ustalić formy czasu wolnego, z których korzysta młodzież ze szkół podstawowych i średnich oraz dorośli mieszkańcy wsi. Wyniki badań wskazują na ubogi zasób oferty czasu wolnego, ograniczoną liczbę instytucji kulturalnych, niski poziom inicjatywy społeczności lokalnej i ograniczoną rolę instytucji wychowawczych.

Żadnych działań w tym zakresie nie podejmują mieszkańcy w 13-tu wsiach. W pozostałych, młodzież najchętniej korzysta z dyskotek, kawiarni, zajęć sportowych i artystycznych (znikomy udział). Zidentyfikowano wsie, w których preferuje się takie zajęcia, jak: tenis - 6, piłka nożna - 7, piłka ręczna - 6, kolarstwo i biegi przełajowe - 8, kurs tańca towarzyskiego - 4, komputerowa pracownia - 2, koło teatralne - 1, koło plastyczne - 1.

Dorośli mieszkańcy uczestniczą w uroczystościach organizowanych przez: urząd gminy, Koło Gospodyń, straż pożarną, szkołę, Kościół. Zarówno dzieci i młodzież, jak i dorośli w czasie wolnym od nauki i pracy zawodowej, pracy w gospodarstwie, w nadmiarze korzystają z ofert telewizji i wypożyczalni filmów²⁷. Reasumując można stwierdzić, iż w badanych wsiach występuje zjawisko uczestnictwa w kulturze masowej, a także fakt zanikania spontanicznego organizowania życia kulturalnego przez społeczność wioskową.

Czynniki środowiska rodzinnego i szkolnego a sytuacja dziecka

W badanych rodzinach wiejskich stwierdzono różnorodność zawodową z dominacją zawodów rolniczych. We wspólnocie rodzinnej praca w gospodarstwie rolnym odbywa się przy istotnym udziale dzieci i młodzieży.

Pochodzenie społeczne uczniów:

chłopskie	- 1940 (37,2%)
robotnicze	- 1450 (27,8%)
robotniczo-chłopskie	- 1007 (19,1%)
inteligencje	- 358 (7,1%)
inteligencjo-robotnicze	- 301 (5,7%)
inteligencjo-chłopskie	- 160 (3,1%)

Poziom wykształcenia rodziców:

podstawowe	- 31,4%
zasadnicze	- 43,1%
średnie	- 19,8%
wyższe	- 5,7%

Dzieci w rodzinach chłopskich i związanych z rolnictwem (dwuzawodowość) stanowią 59,4%, robotnicze i robotniczo-inteligencje (33,5%), a tylko 7,1% pochodzi z rodzin inteligencjskich. Dzieci (35,3%) rolników i rodziców związanych z rolnictwem są przeciążone pracą w gospodarstwie, pracą w obejściu, opieką nad młodszym rodzeństwem.

W rodzinach niepełnych wychowuje się 160 dzieci, wielodzietnych - 210, patologicznych - 126, na granicy ubóstwa - 140. Łącznie 636 (12,2%) wymaga działań opiekuńczych i kompensacyjnych ze strony szkoły.

Szkoła z udziałem władz gminy udziela pomocy tej grupie dzieci, jednak czyni to w sposób ograniczony.

Formy pomocy udzielane przez szkołę dzieciom i rodzinie:

- zwolnienie z opłat Komitetu Rodzicielskiego	- 13 szkół
- bezpłatne obiady, dożywianie	- 10

²⁷ Wyniki tych badań są porównywalne z wynikami badań wcześniej przeprowadzonych przez autorkę: Czas wolny dziecka w młodszym wieku szkolnym w rodzinie wiejskiej, [w:] Szkoła wiejska - dziecko wiejskie ..., op. cit.

- zespoły wyrównawcze	- 9
- zwolnienie z opłat za herbatę	- 10
- opieka w świetlicy szkolnej	- 17
- dopłaty do wycieczek szkolnych, kina, teatru, zbiórka odzieży	- 6
- jednorazowe zapomogi	- 7
- zwolnienie z opłat ubezpieczenia	- 5
- zakup przyborów i podręczników	- 5
- stałe zasiłki	- 3
- kontakt pedagoga szkolnego z rodzinami patologicznymi	- 6

W badanych szkołach uczniowie drugorocznicy stanowią 1,8% ogółu, z innych wyznań (niż katolickie) - 0,3%. Do szkoły dojeżdża 910 (17,4%) uczniów lub dzieci dochodzą z okolicznych wsi. Droga dziecka wiejskiego do szkoły jest niejednokrotnie wydłużona i niebezpieczna, szczególnie w okresie jesienno-zimowym. Odległość od 1-2 km pokonują dzieci z 41 wsi, od 2-3 km - 39, od 3-4 km - 13 wsi, 4 km i więcej - 5.

Tylko w 4 szkołach uczą się dzieci z jednej wioski, w 9 - z 2 wsi, w 11 - 3 wsi, 3 - 4 wsi, 1 - 5 wsi, w 3 - 6 wsi, 1 - 9 wsi. Jak widać droga do szkoły zajmuje dziecku stosunkowo dużo czasu.

Młodzież dojeżdżająca i dochodząca z odległych wsi nie uczestniczy w zajęciach pozalekcyjnych w szkole, nawet tam, gdzie są one ograniczone (w 10 szkołach nie prowadzi się tej formy działalności).

W stopniu niewystarczającym dzieci i młodzież korzystają z opieki lekarskiej. Tylko w 7-miu szkołach znajduje się gabinet lekarski, w 4 - stomatologiczny. Wyniki badań wskazują na duże utrudnienia dla rodziny i dzieci. Stan ten pogłębia się w przypadku konieczności leczenia dziecka w poradni specjalistycznej (ortodonta, okulista, alergolog, logopeda, chirurgia dziecięca i inne). Po objęciu opieką zdrowotną uczniów przez rejonową służbę zdrowia w 8 szkołach brak jest dokumentacji dotyczącej grup dyspanseryjnych. Zidentyfikowana liczba 1551 (30%) dzieci z defektami ogółu badanych wydaje się wysoce zaniżona. Twierdzenie to, jest raczej prawdopodobne, bo w szkołach dysponujących pełną diagnozą stanu zdrowia uczniów, wskaźnik dyspanseryjności wynosi 50%, a nawet w jednej ze szkół 63,3% ogółu społeczności uczniowskiej.

Istotną przeszkodę w korygowaniu deficytów rozwojowych stanowi bariera przestrzenna (18 szkół - wsi oddalonych jest od 45 do 80 km od stolicy województwa). Tę sytuację ma także rodzina wiejska w przypadku dojazdu do Poradni Wychowawczo-Zawodowej, wyjazdu do teatru, filharmonii czy innych ośrodków kultury.

Reasumując, można przyjąć, iż przemiany społeczno-ekonomiczne, kryzys oświaty, kultury, rozpad więzi społecznych, niski poziom inicjatywy rodzin mieszkających na wsi czynią środowisko lokalne wysoce dysfunkcjonalnym.

Rodzina wiejska oczekuje pomocy instytucji wspomagających rozwój i wychowanie dzieci, aby stworzyć własnemu potomstwu warunki do ambitnego sięgania po edukacyjne szanse życiowe.

Dzieci i młodzież z rodzin wiejskich w jak najmniejszym stopniu powinny powtórzyć wzór życia rodziców - wzór człowieka o wykształceniu podstawowym czy zasadniczym. Wraz ze świadomością wychowawczą rodziców wiejskich, winny rosnąć aspiracje dzieci. Przeszość edukacyjna matki i ojca, legitymujących się niskim poziomem wykształcenia, utrudnić może dziecku wiejskiemu wyzbycie się kompleksu naznaczenia²⁸. Szkoła wiejska winna wziąć odpowiedzialność za zmniejszanie różnic między klasami społecznymi, aby dzieci wiejskie podejmowały kształcenie w szkole średniej i wyższej.

Stanisława Czarnecka

Rural family - a model, threats to its functioning and to development of children during the process of transformation

Summary

In the paper, the authoress attempts to show social and cultural changes that occurred in a rural family - from a traditional to a contemporary model. An unusually difficult situation of children in traditional families is determined by social, economic, moral standards and traditions. Cultural patterns oblige children to unconditional surrendering to the will of their father and the elders. The family and social role of a farmer's child have been determined by poor selection of developmental incentives, social stereotype, poor education and training to be a farmer.

Departing from tradition towards contemporary standards gives rise to significant change in model features, functions, tasks and in educational consciousness. The process resulted in a number of negative phenomena. They are: disintegration of social links in rural communities, cultural poverty, the scale of educational inequalities, disfunctioning of schools and extra-school institutions, health service, poor educational offer, threat to physical health and psycho-physical development of country children and adolescents.

Disfunctional environment of rural communities requires far going systematic changes.

²⁸ R. Meighan, Socjologia edukacji, Toruń 1993, s. 323-328.